

KRITIKA **METODOLOŠKA MISAO U
PRESEKU: Sadašnji
trenutak nauke
o književnosti**

Ur. Branislava Milijić
*Institut za književnost
i umetnost, Beograd, 1990.*

Kot 7. zvezek serije Teorijska istraživanja je pri Beograjskem "Institutu za književnost i umetnost" v njegovem "godišnjaku" (z letnico 1990) izšel zbornik *Metodološka misao*. Večjezična publikacija, ki je glede na svoj namen, počastitev 70-letnice Zorana Konstantinovića, izšla z nekajletno zamudo, prinaša prispevke sedemindvajsetih avtorjev s področja literarne vede oziroma komparativistike. Med njimi so tudi tako reprezentativna imena, kot so René Wellek, Jurij Lotman, Umberto Eco, Hans Robert Jauss, Peter Bürger, Tzvetan Todorov, Jacques Derrida, Henry H.H. Remak, Dioniz Durišin idr. Žal pa je treba priznati, da vsi prispevki ne izpolnjujejo namena, kateremu je posvečen zbornik, saj o takšnih ali drugačnih metodoloških vprašanih res ni mogoče resno razpravljati na dveh (Todorov), treh (Plett, Mortier) ali štirih (Even-Zohar) straneh.

Zbornik je razdeljen na tri obsežnejše sklope. Prvi ima naslov "Aktualne metodološke pozicije", drugi je posvečen temi "komparativistika in svetovna književnost", tretji pa vsebuje "jugoslovanske poglede" na literarno vedo. Takšni razdelitvi bi bilo seveda mogoče oporekati, saj metod literarne vede, če nekoliko poenostavimo, ni mogoče razdeliti na "zgodovinske", "teoretske" in "jugoslovanske". Če ne gre za naključen uredniški spodrsrljaj, potem je treba v tem videti posledico spregledane oziroma premalo reflektirane distinkcije med sintagmama "jugoslovanska literarna veda" in "literarna veda v Jugoslaviji".

Uvodni tekst prvega dela dostojno, ne le simbolično, uvaja zbornik v celoti. Gre za Wellekov članek *Destroying literary Studies*. V uvodu avtor najprej ponovi svojo znano delitev literarne vede na teorijo, kritiko in literarno zgodovino, nato pa ugotovi, da se zlasti na tako zastavljeno literarno vedo v novejšem času vrste napadi, ki ne pomenijo konstruktivne kritike, ampak poskus, od znotraj razbiti literarno vedo. Na prvem mestu ima Wellek s tem v mislih dekonstrukcijo, ki ji med drugim močno zameri popularnost in zato ostro in neizprosno kritizira svoje (nekdanje) predavateljske kolege Derridaja, Hillisa Millerja in de Mana. Nekoliko bolj je naklonjen recepcijski estetiki Jaussa in Iserja, v kateri vidi celo nekaj pozitivnih točk, čeprav jo tudi graja. Iz hermenevitične linije afirmativno navaja npr. Hirscha in Gadamerja, zato je toliko bolj nenavadno, da pri obeh konstanških teoretikih kritizira gadamerjevski pojem stapljanja horizontov. Nekoliko neupravičena se zdi tudi ocena, da vodi recepcijska estetika v neobvladljiv relativizem. Jaussova in Iserjeva teorija je namreč ne le plavzibilna, ampak v sodobni literarni vedi do neke mere tudi zadostno verificirana; ne kaže spregledati tudi dejstva, da ima – zlasti pri Iserju – trdno fenomenološko podlago. – Iz iste metodološke usmeritve kritizira Wellek še S. Fisha, od novejših ameriških kritikov pa L. Fiedlerja.

Svojo izrazito antipoststrukturalistično usmerjenost Wellek ob koncu članka tudi deklarativno potrdi z zavzemanjem za strukturalizem, ki pa naj se ukvarja s konkretnimi deli, interpretacijo, analizo, vrednotenjem.

Wellek torej ostaja pristaš "klasične", zmerne, sredinske variante literarne vede; je proti vsem ekstremom in pretiranim novitetam, proti dekonstrukciji, relativizmu, abstrakcionizmu in intuicionizmu. Verjetno iz svojega odpora do interpretacijskega relativizma kritizira

domala vse odmevnejše sodobne pristope v literarni vedi. Vendar pa pri njem prav tu pride do nasprotja z na koncu deklarirano strukturalistično usmerjenostjo; Wellek očitno spregleda, da je npr. zanj tako sporni interpretacijski relativizem najbolj vneto zagovarjal ravno R. Barthes in da je strukturalizem omogočil ne le dosežke praškega lingvističnega krožka, ki ga Wellek zelo ceni, ampak enako tudi tistih naj sodobnejših smeri, ki jih brez-kompromisno graja.

Kljub temu nekoliko neprožnemu odnosu do naj sodobnejših trendov v literarni vedi ostaja Wellek članek nesporno tematski fokus obravnavanega zbornika, saj na ta ali oni način razpira praktično celotno paleto vprašanj in tem, ki so za ta zbornik najbolj značilne: npr. semiotika, strukturalizem, dekonstrukcija, recepcijska estetika, metodološki pluralizem, pomen vrednotenja za literarno vedo, neločljiva povezanost kritike in literarne zgodovine ipd.

Med ostalimi prispevki tega razdelka velja omeniti še tekste Jurija Lotmana, Petra Bürgerja in Jacquesa Derridaja. Eden najbolj domišljenih v zborniku nasploh je Lotmanov tekst *Von der Dialogizität zur Semiotik der Kultur*. Lotman v duhu sodobnih literarnoznanstvenih trendov reaktualizira Bahtinovo misel in sicer v dveh poglavitnih, s Saussurom polemizirajočih točkah: 1. dinamični značaj jezikovnega znaka in 2. princip dialoškosti. Prva točka je dokaj jasna: pri Bahtinu je odnos med označevalcem in označencem tak, da označenec ni neki že dani koncept, ampak gibanje h konceptu. Bolj zapleten pa ostaja pojem dialoškosti, ki je pri Bahtinu precej metaforičen in ne do kraja do-rečen.

S stališča bahtinovske dopolnitve Saussura se v Lotmanovem prikazu semiotologiji v opciji komunikacijske teorije zastavlja vrsta paradoksov, ki jih skuša avtor premostiti z dosledno izpeljavo

Bahtinovich zastavkov. Pri tem mu gre zlasti za razbljanje iluzije o monološkosti tradicionalnega komunikacijskega modela. Semiotični mehanizmi namreč niso samo mehanizmi komunikacije, prenosa avtentičnih tekstov, ampak tudi mehanizmi ustvarjalne zavesti. Dialog Lotman fiziološko izvaja iz dialoga med obema možganskima hemisferama, definira pa ga kot prenosnika informacije med različno kodiranimi sistemi. S tem pojem dialoškosti osvobaja njegove metaforičnosti in ga definira kot povsem določen pojem, ki pomeni mehanizem izdelovanja novih informacij. Ker pa je to ravno značilnost poetskega jezika, dobi prav ta v semiotiki osrednji pomen, iz katerega so šele pojasnjlivi ostali jezikovni fenomeni. S tem so do dovolj razvidnih konsekvenc izpeljane tiste Bahtinove tendence, s katerimi je skušal dati komunikacijskemu sistemu dinamičen značaj in iz katerih se je končno porodila tudi ugotovitev, da umetniški jezik ni del vsakdanjega govora, ampak da nasprotno fenomen jezika lahko razumemo šele na podlagi umetniškega jezika.

Revitalizirani princip dialoškosti Lotmanu navsezadnje omogoči dovolj jasno formulacijo: kultura, jezik in tekst delujejo v naši zavesti hkrati dvosmerno: ustvarjajo unificirano semantično situacijo, ki zagotavlja izmenjavo, hkrati pa tudi deunificirano semantično situacijo, ki zagotavlja tvorbo novih tekstov in novih informacij. Iz tega sklepa pa že sledi pomemben napotek tudi za literarno zgodovino, da naj namreč ob glavnih literarnozgodovinskih tokovih odkriva tudi potlačene, ki jih je prevladujoči kod sicer prekril, ki pa so za razumevanje "celote" prav tako odločilnega pomena. S stališča bahtinovsko orientirane semiotike pride Lotman tako do rezultata, ki velja za eno vidnejših spoznanj sodobne literarne vede in kateremu je posvečeno v pričujočem zborniku še nekaj razprav.

Peter Bürger v svoji sociološko-literarni študiji *Zum Begriff "Institution Kunst" in der Literaturwissenschaft* izhaja iz Adornove ne-realizirane težnje po konstituiranju teorije funkcije umetnosti v meščanski družbi. Problem se pojavi ob iskanju možnosti prepoznavanja strukturalnih mehanizmov delovanja; te mehanizme je po Bürgerju najlažje raziskati, če je umetnost razumljena kot institucija. – J. Derrida v tekstu *La langue et le discours de la méthode* v svojem znanem slogu "dekonstruirati" pojem metode nasploh in sicer z vidika paradoksalnosti treh latentnih metodoloških figur: zgodovinskosti (paradoks nasprotja med sukcesivno progresivnostjo in cikličnostjo), reprezentacije (prvo-sebno predstavljanje občeveljavnih vrednot) in retorične strukture (prikriti, pollačeni pomeni oz. sopomeni in izpeljanke poti – npr. "stranpot" – kot metode). Provokativni, v filozofskem jeziku pisani tekst, očitno odlomek daljšega predavateljskega cikla, daje slutiti, zakaj je Derrida po eni strani tako popularen med študenti, po drugi pa nepriljubljen med profesorji, ki bi v predmet svojega znanstvenega delovanja radi uvedli čim več reda.

Prispevki drugega tematskega bloka posegajo v specifične komparativistične teme in bi morali biti za nas najbolj zanimivi. Vendar je žal ravno v tem bloku najmanj tekstov, ki bi povedali kaj bistveno novega ali zanimivega. Brez posebne inovativnosti se raziskujejo razmerja med občo in primerjalno literarno vedo (Mortier), nacionalno in primerjalno književnostjo (H.H. Remak), razpravlja pa se tudi o pojmu modela v komparativistiki (Pageaux), o primerjalni literarni zgodovini (B.H. Lukacs), o komparativistični literarni kritiki (Chevre) ipd. Zanimiv, a morda nekoliko preveč zgoščen je tekst Dioniza Durišina o medliterarnih procesih, ki pomeni nadaljevanje in dopolnitev njegovih že znanih prizadevanj v tej smeri.

Največ pozornosti je v tem bloku posvečeno konceptu svetovne književnosti. V tem pogledu je nemara še najbolj privlačen tekst Horsta Steinmetza z naslovom *Weltliteratur*, ki na dovolj izviren – čeprav ne povsem nesporen – način odgovarja na vrsto tradicionalnih problematičnih vprašanj, ki se pojavljajo ob koncipiranju svetovne književnosti, npr. vprašanje o njenem enotnem razvoju, o periodizaciji ipd. Najprej kritizira tradicionalne koncepte svetovne književnosti, ki so le-to pojmovali kot organski proces, potekajoč od nastanka književnosti do danes, in so producirali kanon del svetovne književnosti. Iz takega pojmovanja izhajajo številni, že zgoraj omenjeni problemi. Njihovo rešitev vidi Steinmetz v popolnoma drugačni koncepciji svetovne književnosti. Njen nastanek pomakne v novi vek, razume jo kot poseben zgodovinski pojav, kot zasebno epoho v zgodovini literature. Po tem konceptu se prične proces svetovne književnosti šele v 18. stoletju. Steinmetz opazuje njegov razvoj, utemeljen v vsakokratni zgodovinski situaciji, ki ga oblikuje in na katero reagira. Steinmetzov predlog je zanimiv, vendar seveda ni brez pomanjkljivosti. Ni povsem jasno, v kakšnem razmerju naj bi bil tak pojem svetovne književnosti z utečenimi periodizacijskimi oznakami; po drugi strani pa tudi ni razvidno, kako bi bilo ta pojem – glede na vsakokratno zgodovinsko določenost – mogoče aplicirati na nekatere neevropske literature; in če ta aplikacija ni mogoča, potem je neupravičen tudi sam termin svetovna književnost. Kljub zanimivemu pristopu Steinmetzov pojem svetovne književnosti za literarno vedo verjetno ne bo uporaben.

Razveseljivo je, da tretji razdelek, v katerem so zbrani prispevki jugoslovanskih literarnih znanstvenikov in komparativistov, po kakovosti odločno presega drugega in ne zaostaja za prvim. Teksti

obravnavajo različne metodološke poglede – dekonstrukcijo, semiotiko, strukturalizem – vidike oz. postopke – pojem paradigme v literarni vedi, razmerje med ustno in pisano literaturo – in celo posamezne filozofske pristope, npr. ontologijo literarnega dela. Literarno vedo na Slovenskem zastopata Darko Dolinar in Fran Zdravec. Dolinarjev tekst *Vprašanje o hermenevtiki v sodobni literarni vedi* (v rahlo predelani in skrajšani obliki je bil že objavljen v Primerjalni književnosti, 1988/2) je instruktiven pregled omenjene problematike. Avtor izhaja iz teze o vsesplošnem (ne le metodološkem) pluralizmu v literarni vedi, ki je po eni strani posledica neslutene razmaha znanosti, po drugi pa tudi razvoja same literature. Prav ta pluralizem zahteva samopremislek "nezavednih predpostavk" literarne vede, kar odpira problemsko območje hermenevtike. Poglavitni namen prvega dela Dolinarjevega teksta je ugotovitev načelnih možnosti za "srečanje literarne vede s hermenevtiko". Pogoje zanj je možno najti na obeh straneh, zlasti pomembne pa so aspiracije s strani literarne vede: pluralnost literarnega dela, njegova polivalentnost ipd. Potreba po hermenevtiki postane zlasti razvidna v moderni literaturi, v kateri smisel ni več lahko dostopen.

O hermenevtiki je po Dolinarju v zvezi z literarno vedo možno govoriti z dveh vidikov: 1. literarnoznanstvena hermenevtika v širšem pomenu oz. "hermenevtika v literarni vedi"; in 2. literarnoznanstvena hermenevtika v ožjem pomenu oz. "hermenevtična literarna veda". Slednja je bližje pojmu literarne hermenevtike in zato za Dolinarjevo razmišljanje tudi bolj zanimiva. V njenem okviru daje prednost obči metodološki hermenevtiki pred filozofsko, vendar je treba tudi njen model prilagoditi specifični literarne vede in v tem smislu specifično definirati osrednje hermenevtične pojme, kot so razumevanje, interpretacija, smi-

sel ipd. Zaradi neločljive medsebojne povezanosti med razumevanjem in interpretacijo govori Dolinar v sklopu literarne hermenevtike o eni sami kategoriji, razumevanju, ki ima za literarnoznanstveno hermenevtiko predvsem spoznavno-teoretski in metodološki pomen in katerega bistvena specifičnost je, da ni zgolj diskurzivno, ampak tudi intuitivno ter da zaobsega vse plasti literarnega dela. Druga temeljna hermenevtična kategorija je koncepcija smisla kot korelata razumevanja. Za literarno hermenevtiko je pri njegovem koncipiranju pomembno, da upošteva specifično literarne recepcije oz. literature kot take nasploh. V njem predvsem ne smejo prevladati intelektualne sestavine, ampak mora biti zadosti odprt, da je vanj mogoče zajeti vse razsežnosti literarnega dela. – Svoj prikaz sklene Dolinar, ki se na Slovenskem z obravnavano tematiko najintenzivneje ukvarja, s pregledom sodobnih tokov literarne hermenevtike.

Fran Zdravec v spisu *Literatura maloštevilnega naroda, komparativistika in literarna teorija* zagovarja mnenje, da imajo literature malih narodov prav tako svojo vlogo v literarni vedi kot literature velikih narodov. Izhodiščno se opira na Konstantinovičevo tezo, da v literaturi ni velikih in malih narodov, so samo veliki in majhni umetniki, veliki in majhni literarni tokovi. Iz tega izpelje Zdravec – ob empirični podkrepitevi svojih izvajanj z izbranimi primeri iz slovenske književnosti – sklep, da morajo biti svetovni modeli dovolj gibljivi, da vključujejo tudi posebnosti majhnih narodov; naloga komparativistike majhnega naroda je prav posredovanje informacij velikim narodom in s tem potrebna dopolnitev podobe o posameznih literarnih pojavih.

Omeniti bi veljalo še tri zanimive prispevke. Gajo Peleš se v tekstu *Discourse, Text and Meaning* ukvarja z značilnim hermenevtičnim

problemom. Iz lingvistike lepo izpelje definicijo literarnega dela, ki mu služi kot izhodišče nadaljnje razprave: literarno delo je avtonomna, semantično čvrsto organizirana tekstna celota; interpretacija je dialog med tekstom in bralcem. V njej se vedno prežemata dva postopka; razumevanje in razlaganje. Razumevanje vzpostavlja pomen literarnega dela, razlaganje pa njegovo pomensko vrednost vklaplja v bralčev eksistencialni prostor, s čimer nastane smiselna raven razlaganja diskurza oz. teksta o tekstu. Interpretacija kot tekst o tekstu nastane iz napetosti med postopkoma razumevanja in razlaganja, med vzpostavljanjem pomena in tvorbo smisla.

Peleševa raba besed pomen (značenje) in smisel (smisao) za prvi pogled nemara preseneča, saj se zdi, da jima daje nasprotno vrednost kot npr. Hirsch in literarna veda nasploh, ki se trudi bolj za smisel literarnega dela kot za tisto, kar je na sicer polivalentni umetniški trdnosti, nespremenljivo, določljivo in s tem tudi dostopno literarni vedi. Ta razlika pa je le navidezna, saj gre bolj za terminološko neujemanje; Hirsch uporablja besedno dvojico meaning in significance, Peleš pa meaning in sense, in tako ima pri obeh avtorjih beseda meaning ravno nasproten pomen. Peleševa rešitev torej vendarle ostaja v obzorju Hirscheve misli in je sicer jasna in elegantna, vsekakor tudi sprejemljiva, vendar ne razrešuje vseh problemov. Načelno razlikovanje med smislom in pomenom namreč še ne omogoči njunega dejanskega, praktičnega razlikovanja, na kar je pri nas opozoril npr. Igor Zabel.

Predrag Palavestra se v spisu *Savremene teorije istoriografije književnosti* ukvarja s perečim problemom krize literarne zgodovine, ki je pač posledica splošne krize zgodovinskosti, po Palavestrovem mnenju pa tudi posledica negativnega vpliva ideologij.

Vendar po njem kriza zgodovinskosti ne bi smela bistveno vplivati na literarno zgodovino. Ontološki status literature se namreč razlikuje od statusa stvarnega, materialnega sveta, katerega zgodovina lahko spreminja. Zato predlaga Palavestra za literarno vedo drugačno vrsto zgodovinskosti, ki izhaja iz priznavanja estetske avtonomije umetnosti glede na vladajočo ideologijo. Njena časovnost je trajnejša od časa zgodovine. Literatura kot avtonomna umetniška forma po Palavestru s svojo kontinuiteto in razvojem razširja obče spoznavanje sveta in tako vzdržuje nepretrgano verigo preteklega, sedanjega in prihodnjega vedenja o človekovem razumu in njegovi izkustveni moči.

Takšna koncepcija seveda še ni zadosten pogoj za uspešno literarno zgodovino; zato je treba vanjo produktivno vključiti tudi območje kritike. Edino na ta način je po Palavestru tudi možno preseči sicer nepremagljivo nasprotje med historičnimi in ahistoričnimi tendencami v literarnem zgodovino-pisju, ki se tako ukinejo v sintezi, katera dobi svojo končno podobo v definiciji, da literature ni mogoče dojeti izven vsesplošnega konteksta celotne kulture neke dobe. Ta definicija sicer nekoliko asociira na *Geistesgeschichte*, nedvomno je inspirirana tudi z marksizmom, vendar je mišljena čisto v smislu Bahtúnove dialoščnosti: literatura je razumljena kot umetniška forma kulture, ki jo je treba videti kot tekst v kontekstu.

Dragoceno informacijo o novi literarnoznanstveni šoli podaja v prikazu *Projekat Empirijske nauke o književnosti* Dušanka Maricki. Predstavlja manj znano, t. i. empirično literarno vedo, kakršno uveljavlja raziskovalna skupina NIKOL iz Siegna (ZRN). Gre za interdisciplinarni projekt, ki temelji na nekaterih bioloških raziskavah o avtopoetičnosti in avtoreferencialnosti živih sistemov, na sociološki ravni pa seveda temu

korelativno na Luhmannovi misli. Bistvo te teorije je v tem, da ima literatura v družbi sicer specifično vlogo, da pa je hkrati relativno avtonomen sistem, ki je tudi avtoreferencialen; vse literarno delovanje poteka v okviru ciklično organizirane strukture, v kateri se vse izvršbe nanašajo le druga na drugo, tj. na tekst kot skupno kristalizacijo vsega delovanja. Čeprav avtorica na več mestih označi teorijo kot konstruktivistično, pa je že na prvi pogled jasno, da ima teorija veliko sorodnih točk z dekonstrukcijo.

Zbornik kot celota je pravzaprav verodostojen prikaz problemov, ki zanimajo sodobno komparativistiko oz. literarno vedo nasploh. Velik poudarek je na semiotiki in strukturalizmu, pozornost pa vzbujajo tudi novejši pristopi, zlasti t.i. dekonstrukcija in recepcijska estetika. Revitalizacija Bahtina, zlasti njegovega koncepta dialoškosti, je vsesplošna; sodobne literarne vede pa si tudi ni več mogoče zamisliti brez hermenevtike. Že ta nakazana "mnogoličnost v enem" implicira, da ni neke temeljne, enotno veljavne metode literarne vede, ampak da se v njej vse odločneje uveljavlja spoznanje o nujnosti metodološkega pluralizma, ki ne nazadnje izhaja iz same narave literarne umetnine. To je še posebej jasno razvidno v komparativistiki, glede katere obstaja vrsta poskusov, kako jo razmejiti od obče literarne vede; zdi se, da je treba njeno bistvo pravzaprav videti v interdisciplinarnosti – čemur je bila verjetno ves čas najbližje "ameriška šola", v nekakšni univerzalnosti in s tem v zvezi seveda v metodološkem pluralizmu. V tem se morda ponuja možnost za preseganje že vsaj dve desetletji trajajoče krize primerjalne književnosti; le-ta se hoče véasih iz nje rešiti s temeljitejšim (samo)premislekom specifičnih komparativističnih postopkov, kot so npr. geneza, vpliv, primerjava itd. Razvoj v stroki zadnjih deset let kaže

na to, da je takšna razprava v večini primerov brezplodna. Bistvo komparativistike – in zato je tudi njen študij, kot v zborniku poudarjajo nekateri avtorji, zahtevnejši od študija obče literarne vede – je v sintezi, ki zna specifične probleme reševati z metodološkimi postopki drugih disciplin, npr. hermenevtike. To navsezadnje potrjuje tudi pričujoči zbornik, saj so v njem najproduktivnejši tisti teksti, ki niso obremenjeni s takšnim ali drugačnim opredeljevanjem do klasičnih komparativističnih postopkov, ampak zmorejo sintezo različnih predmetnih območij oz. njihovih metod in so prav v tem komparativistični.

To pa hkrati tudi omogoča, da se stari problemi rešujejo z odpiranjem novih problemskih območij ali s popolno spretnitvijo nekaterih klasičnih predsodkov literarne vede. Tako lahko npr. ob vsej raznolikosti v sodobni literarni vedi najdemo tudi nekaj konsenzualnih dejstev: da je vrednotenje oz. literarna kritika nepogrešljivi sestavni del literarne vede; da je pomembno vprašanje tipologij; da je potrebno združevati historične in ahistorične vidike; da je metodološki pluralizem neizogibno dejstvo; da je potrebno raziskovati tudi marginalne, manjšinske, regionalne in drugorazredne literarne pojave; da je za sam status literarnega dela enako od procesa njegovega nastajanja pomembna tudi recepcija; da je problematika prevajanja ena eminentnih komparativističnih tem, itd.

Hkrati pa se slovenskemu bralcu ob prebiranju pričujočega, vsekakor reprezentativnega zbornika nehote vsiljuje tudi misel, da komparativistika oz. literarna veda na Slovenskem nikakor – ne po aktualnosti ne po obsegu in količini obravnavanih problemov kot tudi ne po kakovosti obravnave – ne zaostaja za svetovno komparativistiko.

Tomo Virk